

יהודה לפידות

"הסזון" ושאלת המרות הלאומית

"הסזון" ושאלת המרות הלאומית

"הסזון" (עונת הצייד) היה שם הקוד לרדיפות שרדפה ההגנה את האצ"ל בשנת 1944-1945 כדי לחסל את האצ"ל כארגון לוחם. אולם מסתבר כי "הסזון" לא היה אירוע חד-פעמי, אלא שיטה בה נקטה ההגנה באלימות כנגד האצ"ל או לח"י, בכל פעם שארגונים אלה פעלו נגד הערבים או נגד הבריטים ללא הסכמת ההנהגה הציונית.

הסזון הראשון היה בשנת 1938. אותה עת פרעו הערבים ביהודים והמוסדות הלאומיים הכריזו על מדיניות "ההבלגה". האצ"ל התנגד למדיניות זו ופתח בפעולות תגובה נגד הערבים. ראשי היישוב ראו בזאת הפרת המרות הלאומית והפעילו את יחידות ההגנה נגד האצ"ל.

הסזון השני התקיים בשנת 1942 נגד ארגון לח"י. היה זה בתקופת מלחמת העולם השנייה, כאשר הסוכנות היהודית (וכן האצ"ל) שתפו פעולה עם הבריטים במלחמתם בגרמנים. ארגון לח"י שראה בבריטים אויב, פתח באותה תקופה בפעולות אלימות נגד השלטון הבריטי בארץ. יחידות של הפלמ"ח נשלחו לפעול נגד אנשי הלח"י, שנחטפו ונחקרו תוך שימוש בעינויים, והוסגרו לבולשת הבריטית.

הסזון השלישי, הידוע גם בשם "הסזון הגדול", נערך כאמור בשנים 1944-1945. היה זה לאחר הכרזת המרד על-ידי האצ"ל ותחילת הפעולות נגד השלטון הבריטי בארץ. ראשי "המוסדות הלאומיים" ("הוועד הלאומי" ו"הסוכנות היהודית") דרשו מן האצ"ל להפסיק את הפעולות נגד הבריטים. לאחר שהאצ"ל לא נענה לדרישה זו, פתחה ההגנה בפעולות אלימות נגד האצ"ל כדי לחסלו כארגון לוחם.

כדי לממש את מטרת "הסזון", השתמשה ההגנה כמעט בכול האמצעים שעמדו לרשותה ואשר כללו: חטיפות וחקירות ממושכות, שלוח לעיתים בעינויים קשים; גירוש ממקומות עבודה ומבתי-ספר; גירוש ממקום מגורים ועוד. אולם האמצעי החמור ביותר, שעורר ויכוחים סוערים ביישוב, היה: הסגרה לבריטים חשודים בהשתייכות לאצ"ל.

מתברר כי נושא הסזון אינו עומד בפני עצמו, אלא מהווה חלק ממכלול המערכה של מלחמת המחתרת העברית בשלטון הבריטי בארץ-ישראל. במרכזם של כל הוויכוחים על היחסים בין ההגנה, האצ"ל ולח"י, עמדה שאלת המרות הלאומית. בסעיף השני של "אושיות ארגון ההגנה", שנוסחו ב-1941 (עשרים ואחת שנים לאחר ייסוד ההגנה), נאמר:

"הארגון נתון למרותה של ההסתדרות הציונית בשיתוף כנסת ישראל בארץ-ישראל, עומד לרשותן וסר לפקודתן".

האצ"ל ולח"י, כידוע, לא קיבלו עליהם את מרות המוסדות הלאומיים הללו.
לפי מאיר פעיל:¹

המוסדות של התנועה הציונית ושל היישוב היהודי המאורגן בארץ-
ישראל ראו עצמם כ"מדינה בדרך" וארגון ההגנה ראה עצמו כצבא
העברי היחיד, הרשאי לפעול בשם המפעל הציוני בהיותו כפוף
למוסדות היהודיים של "המדינה בדרך". לארגון ההגנה היו גם יריבים
פנימיים שקראו להם אז "הארגונים הפורשים", אלמנטים שלא קיבלו
את המרות של מוסדות המדינה שבדרך. לא היו אז שירותי ביטחון
ומשטרה ליישוב היהודי, אך היות וראו בהם יריב, לפעמים הוחלט
להפעיל נגדם כוח.

ההצדקה לכל הפעולות של "הסזונים" למיניהם התבססה על העובדה
ש"המוסדות הלאומיים" ("הסוכנות היהודית" ו"הוועד הלאומי") נבחרו באופן
דמוקרטי והיוו את "הממשלה בדרך", בעוד ארגון ההגנה נתפס כ"צבא
בדרך". ולפי ההליך הדמוקרטי, ה"ממשלה בדרך" מחליטה את החלטותיה
וה"צבא בדרך" מבצע אותן. לפי תפיסה זו על כל יהודי בארץ לקבל את
"המרות הלאומית" של הנהגת היישוב, או כדברי יגאל אלון:²

הסזון היה פועל יוצא של הצווים הדמוקרטיים הבסיסיים של היישוב
בדרך למדינה.

אין חולק על-כך שהיישוב היהודי בארץ בחר באופן דמוקרטי את מוסדותיו
והמנהיגים שנבחרו היו נציגיו האוטנטיים. אבל מכאן ועד ההצדקה לסזון,
הדרך ארוכה מאוד.

גישתו של יגאל אלון, כאילו הסזון היה "פועל יוצא של הצווים
הדמוקרטיים", מעוררת מספר שאלות נוקבות:

1. מה היו סמכויותיה של "הממשלה בדרך"?
2. מה היו סמכויותיו של ארגון ההגנה?
4. האומנם היו פעולות ההגנה נגד האצ"ל ולח"י נקיים משיקולים
פוליטיים- מפלגתיים?

כאשר דנים בסמכויות המוסדות הלאומיים, יש להבדיל בין הסמכות
שהוענקה להם על-פי חוק על-ידי ממשלת המנדט הבריטי, לבין הסמכות
המוסרית של מנהיגי היישוב שהיה נתון תחת שלטון זר. תפקידה של

¹ מאיר פעיל, מאבק וטרור, עמוד 3.

² ספר הפלמ"ח, עמוד 81.

הסוכנות היהודית מוגדר בהחלטות חבר הלאומים מיום 24 באפריל 1922, בהן נאמר, בין השאר:³

סוכנות יהודית מתאימה תוכר כגוף ציבורי לשם ייעוץ ושיתוף פעולה עם האדמיניסטרציה של ארץ-ישראל בנושאים כלכליים, חברתיים ואחרים הקשורים להקמתו של הבית הלאומי ולאינטרסים של היישוב היהודי בארץ-ישראל, וכפוף כמובן לשליטה של האדמיניסטרציה [הבריטית]...
ההסתדרות הציונית תוכר להיות סוכנות זו...
המנדט יעודד, במידת האפשר, אוטונומיה מקומית ליישוב היהודי.
(הדגשה שלי, י. ל.)

ליישוב היהודי בארץ אכן נתנה אוטונומיה, הלא הן "תקנות לסידורה של כנסת ישראל" שהותקנו על-ידי הנציב העליון.⁴ התקנות הסדירו, על-פי חוק, את תחומי העיסוק של "כנסת ישראל", שיוצגה על-ידי "הוועד הלאומי", וכן את מנגנון הפיקוח של שלטונות המנדט על פעילות זו. תחומי הפעילות הזו כללו: חינוך, בריאות, סעד ובחירת מועצת הרבנות הראשית וועד הקהילה. בתקנות הודגש מספר פעמים, כי החברות ב"כנסת ישראל" היא וולונטרית ואין לכפותה על איש. חברי "אגודת ישראל", למשל, סירבו להיכלל ב"כנסת ישראל" ועל כן החלטות הוועד הלאומי לא חלו עליהם. ממשלת המנדט הבריטי אפשרה ל"אגודת ישראל" להקים מוסדות שיפוט רבניים עצמאיים (שלא היו כפופים לרבנות הראשית) וכן "חברה קדישא" עצמאית (שלא הייתה כפופה לוועד הקהילה).

אין חולק על-כך כי זכותם, ואף חובתם של מנהיגי היישוב הייתה לעסוק גם בתחומים שלא נכללו במסגרת "התקנות לסידורה של כנסת ישראל". התחום העיקרי, שהוא גם נושא הדיון שלנו, עסק בהגנה על היישוב היהודי בפני פורעים ולשם כך נוסד ארגון ההגנה. כאן המקום להדגיש, כי החברות בארגון ההגנה נעשתה מתוך התנדבות. לסוכנות היהודית ולוועד הלאומי לא היו שום אמצעי אכיפה חוקיים כדי לחייב את הנוער להצטרף לארגון ההגנה. חקיקת חוקים, אכיפתם על-ידי בתי המשפט, המשטרה ובתי-הסוהר, נשארו בידי ממשלת בריטניה, שיוצגה בארץ-ישראל על-ידי הנציב העליון.

³ The Avalon Project at Yale Law School, The Palestine Mandate

⁴ נתפרסם בעיתון הרשמי, גיליון 202, מיום האחד בינואר 1928.

ארגון ההגנה והמרות הלאומית

ההגנה כארגון ארצי הוקם בשנת 1920 בוועידת "ההסתדרות הכללית של פועלי ארץ-ישראל". בכנס הייסוד של ארגון ההגנה (שנקרא תחילה "הסתדרות ההגנה"), נאמר, בין היתר:⁵

על גוף זה לדאוג לענייני ההגנה, לארגון השתתפותם של העובדים במפעל ההגנה ולהבטחת תוכנה הלאומי והסוציאלי של הגנה עממית בארץ.

כהצדקה להכפפת ארגון ההגנה להסתדרות, נשמעה הטענה כי ההנהלה הציונית, בתור גוף רשמי המייצג את היישוב בפני ממשלת המנדט הבריטי, אינה יכולה לתמוך באופן רשמי בפעולות ההגנה שהיו בלתי לגאליות.⁶ ואכן התנגשות הראשונה בשאלת המרות הלאומית לא איחרה לבוא. ממשלת המנדט הבריטי התנגדה לקיומו של ארגון ההגנה שהחזיק נשק לא חוקי ובפגישות שקיימה הסוכנות עם מזכיר הממשלה, ונדהאם דיידס, הוצע שהממשלה תיתן רישיון חוקי לאימונים בכפרים ובערים. בתמורה תמסור ההגנה את הנשק שברשותה, שיופקד לשמירה בידי אנשים נאמנים ובשעת הצורך ישמש להגנה על היישוב המותקף. בכך תהפוך ההגנה לארגון חוקי.⁷

בישיבת הנהלת ההסתדרות הציונית, שהתקיימה בלונדון ב-5 בנובמבר 1922, ושהוקדשה לענייני ההגנה, הוחלט לקבל את תנאיו של דיידס. ההנהלה הציונית תבעה בתוקף מארגון ההגנה למסור את הנשק לממשלה בהתאם להסכם עם דיידס, אולם ראשי ההגנה דחו את תביעת ההנהלה הציונית וסירבו למסור את הנשק לפיקוח ממשלתי. בכך הפרו ראשי ההגנה את מרות הנהגת היישוב.

במשך אחת עשרה שנים היה ארגון ההגנה כפוף באופן מוחלט להסתדרות העובדים, שהיוותה בשנות העשרים כ-10% מכלל היישוב היהודי בארץ-ישראל.

למרבה האירוניה, לאחר ייסודו של האצ"ל (בשנת 1931) הסכימה ההסתדרות לשתף גם את החוגים האזרחיים בהנהלת ההגנה. הוועד המרכזי של ההגנה הוחלף בגוף חדש – מפקדה ארצית, ששלושה מחבריה היו נציגי ההסתדרות ושלושת האחרים ייצגו את החוגים האזרחיים. מפקדה זו, שנקראה "פריטטית" (שוויונית), סרה למרות המוסדות הלאומיים, אולם רוב רובם של המפקדים הבכירים בהגנה נשארו חברי ההסתדרות הכללית והשתייכו למפלגות הפועלים. ההסתדרות הוסיפה להשפיע בצורה מכרעת על דרכו ופעולתו של ארגון ההגנה.

⁵ סת"ה ב', עמוד 250.

⁶ סת"ה עמוד 160.

⁷ שם, עמוד 162.

על מצב היחסים במפקדה הארצית, מעיד משה סנה:⁸

[...] ב-1 ביולי 1941 נתמנתי לרמ"א (ראש המפקדה הארצית) ... האמת האובייקטיבית הייתה, כי ענייני ההגנה היו מוכרחים להתנהל ברוחו של ציבור הפועלים, שנציגיו היו גם האחראים העיקריים למוסדות הלאומיים, ואני הרמ"א פעלתי בתיאום מלא עם אנשי הביטחון של ההסתדרות, שהיוותה את הכתף הציבורית העיקרית של ההגנה ושל המוסדות הלאומיים (שהייתי נציגם הרשמי).

ההתנדבות לצבא הבריטי

כדי להבין כיצד ראו ראשי המוסדות הלאומיים את סמכותם, מן הראוי לדון בשאלת ההתנדבות לצבא הבריטי. עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה (1 בספטמבר 1939) הוחלט בהנהלת הסוכנות שעל היישוב היהודי בארץ-ישראל לתרום את חלקו במאמץ המלחמתי נגד הנאצים על-ידי גיוס הצעירים לצבא הבריטי. הם פנו לממשלת המנדט והציעו שזו תוציא צו גיוס חובה, אולם כאשר הממשלה סירבה לעשות זאת, פנו ראשי היישוב בקריאה לנוער היהודי להתנדב לשירות הצבא הבריטי. כאשר מספר המתנדבים לא תאם את הציפיות, הוחלט להגביר את הלחץ על הצעירים להתגייס. ביוני 1942 התפרסמה בעיתונות העברית מודעה גדולה מטעם הסוכנות היהודית והוועד הלאומי שכותרתה: "התגייסות כללית של היישוב".⁹ כותרת המשנה הייתה "צו לגיוס חובה לצבא". כהסבר להוצאת הצו נאמר במודעה, בין היתר:

כשם שמוצדק משטר של שירות חובה, המבוצע בכוח השלטון בכל המדינות הנלחמות נגד הרשע הנאצי, כך מוצדקים האמצעים שניקוט היישוב כדי להשליט בתוכו משמעת לאומית פנימית ולהבטיח את היענות הכלל כולו לצו השעה. (הדגשה שלי, י.ל.)

בהודעה הזו הסוכנות מעמידה עצמה כממשלה ("ממשלה בדרך") ומתעלמת מן העובדה שגיוס החובה נעשה במדינות ריבוניות על-פי חוק, בעוד שהגיוס בארץ-ישראל היה בהתנדבות וזאת משום שהממשלה החוקית (ממשלת המנדט הבריטי) סירבה להכריז על גיוס חובה. על-פי החלטת המוסדות הלאומיים הוקם "מרכז להתגייסות היישוב" (בראשותו של ברנרד-דב יוסף) והוצאו תקנות מיוחדות לטיפול במשתמטים. להלן דוגמאות מן התקנות הללו.¹⁰

⁸ משה סנה, אחרית בראשית, מבחר דברים: 1967 – 1972, הוצאת הקיבוץ המאוחד תשמ"ב.

⁹ עיתון "הארץ" מיום 21.6.1942

¹⁰ ארכיון העבודה, חטיבה חל 7.16.

תקנות הוועדה להטלת משמעת בקשר לשירותים וחובות אישיות

א. סידורים כלליים

1. כל מתגייס מקבל סמל עם תעודת מילוי חובה. את הסמל, בצורת סיכה, מחויב המתגייס לשאת תמיד על בגדו או על חולצתו במקום בולט ונראה לעין.
2. אדם ששוחרר מסיבות בריאות וכדומה, מקבל אף הוא סמל.
3. על כל גבר מגיל 17 עד 35 לדאוג לכך, שירכוש את הסמל ואת התעודה לא יאוחר מיום י"ח באלול ש.ז. (31.8.42). כל מי שביום 31.8.42 ואילך יראה בחוצות ובאיזה מקום פומבי אחר בלי הסמל הנ"ל – ייחשב כמשתמט. בנוגע לאנשים למעלה מגיל 35 תבוא הודעה מיוחדת.

ב. האמצעים שבהם יאחזו נגד המשתמטים

1. בנקים ומוסדות כספיים אחרים... מפסיקים אתו לחלוטין כל קשרים חברתיים, מקצועיים וכלכליים.
2. הוא יפוט ממוקם עבודתו...
3. חנויות לא תמכרנה לו סחורה.
4. בתי-קפה לא ישרתוהו.
5. בבתי-קולנוע וקונצרטים ובהצגות אחרות לא יימכר לו כרטיס ותיאסר עליו הכניסה.
7. באוטובוסים עירוניים ובין-עירוניים ובמכוניות טכסי לא יימכר לו כרטיס.
11. עיריות ומועצות מקומיות לא יתנו לו כל הקלה ולהיפך יכבידו עליו ככל האפשר על-ידי הפסקת מים, חשמל, אי מתן רישיונות וכו'.
12. רשימות המשתמטים תתפרסמה מדי פעם על-ידי ועדות המשמעת המקומיות או המרכזיות.

ג. ארגון הפעולה

1. ... משמרות מיוחדות תבדוקנה לפני הכניסה לקולנוע ועל-יד הקופה, אם כל הנכנסים מילאו את חובתם לפי צו ההתגייסות וימנעו את כניסת המשתמטים...
2. באוטובוסים בתוך העיר תיעשה הביקורת על-ידי משמרות שיקבלו רשות להיכנס לאוטובוסים בכל עת בלא תשלום לשם מילוי תפקידם [...]

לאחר פרסום ה"צו לגיוס חובה לצבא", פתחה ההגנה (בהוראת המוסדות הלאומיים) בפעולות אלימות כנגד צעירים שסירבו להתנדב לצבא הבריטי וכונו "משתמטים". הפעולות האלימות שבוצעו אף חרגו מאלה שפורטו

ב"תקנות הוועד להטלת המשמעת". כותב על-כך חבר הפלמ"ח חיים גורי:¹¹

בהיותי בעמק הירדן, הוטל על זלמן ועלי להכות משתמט אחד, בן טבריה. את המשימה הטיל עלינו סרג'נט אחד מ"פלוגות-הפועל", לשעבר, שעסק בגיוס לצבא הבריטי. אינני יודע מדוע בחר דווקא בבחור ההוא. "לא לה", אמר לנו, "צריך לשבור את העצמות"... אני זוכר שעקבנו אחרי הבחור ההוא כיומיים... מצאנו סוף סוף בחנות למכשירי חשמל. היינו חייבים לומר לא משהו, שאם לא כן לא היה יודע על מה ולמה הוא חוטף. זלמן קרב אליו וטפח על גבו. זה הפנה את פניו. אז אמר לו זלמן משהו מעין: "אינך מתבייש? משתמט שכמוך!" והרים את ידו. הבחור לא הבין במה המדובר, ושם לא קלט את המלים, ושאל נדהם: "מה קרה?! מה עשיתי?" אז חבט בו חברנו זלמן חבטה אחת בפניו המחווירות, בעוד זה צועק: "הצילו! משוגעים!" זכורות לי כמה חבטות נוספות, ואיש זר המסוכך על פניו בידו כמו ילד מוכה, ואישה הקרובה להתעלפות (בעלת החנות, כנראה), הצועקת: "משטרה! משטרה!" ואינה יודעת כי בשם האומה עושים אנו את מעשינו.

בעיתונות היומית פורסמו מספר לא מבוטל של חטיפות משתמטים במטרה לאלצם להתגייס לצבא הבריטי. לדוגמא, הידיעה הבאה:¹²

אור ליום ד' באו שני צעירים לדירתו של יהושע רוזנצווייג בשכונת אחוזה בירושלים, מול בית-הכנסת הגדול שם. רוזנצווייג נקרא לצאת, ואך יצא לרחוב הוסע במכונית קטנה למקום בלתי ידוע. אתמול בשעות הצהריים הופצו בעיר כרוזים בלי חתימה כי "הבוגד" יהושע רוזנצווייג בא על עונשו והוא מונח בתוך ארגז ברחוב בן-יהודה מול קפה "עטרה". ואכן נמצא ארגז גדול מול קפה "עטרה" ובתוכו נמצא יהושע רוזנצווייג. במשך היום פוזרו במקומות שונים בעיר פתקאות הנושאות כאילו וידוי של רוזנצווייג על החלטתו והסכמתו להתגייס ובקשה מכל המשתמטים להתגייס.

הממשלה לא עמדה מנגד, וביום 25.1.1943 פרסמה את ההודעה הרשמית הבאה:¹³

¹¹ חיים גורי, רשימות מבית-היין, עמוד 36.

¹² עיתון "הארץ" מיום 3.1.1943.

¹³ עיתון "הארץ" מיום 25.1.1943 וכן בעיתון רשמי מיוחד.

[...] יהא זה ברור מעל לכל ספק, שמעשי איום ואלימות בכל צורה שנעשים באמתלה של קידום הגיוס לצבא, הם בניגוד לחוקים שהוצאו על-ידי הממשלה בקשר לגיוס כוחות האדם בשביל השימוש היעיל ביותר למאמץ המלחמה. דבר זה עומד בסתירה לעקרונות הכלליים של החוק הקיים בארץ זו. ולא השלטונות הצבאיים ולא האזרחיים יישאו פנים לשיטות אלה ולא ייקחו אותו תחת חסותם. [...] כל אדם (בין אם הוא מתכוון לקידום המאמץ המלחמתי או לדבר אחר) הרוצה להכריח אדם אחר לעשות איזה פעולה שהיא בלתי חוקית או מונע בעדו מלעשות דבר שהרשות בידו לעשות: א) משתמש באלימות או מאיים על אשתו, ילדיו, אביו. ב) גורם נזק לרכושו. ג) מציק לאדם בדירתו, במקום עבודתו ובכל מקום אחר. ד) הרודף אחריו במקום עבודתו, בביתו, ברחוב – יובא לדין וצפוי לעונש בתור עבריין של החוק הזה. (הדגשה שלי, י.ל.).

מאוחר יותר פשטה המשטרה על משרדי הגיוס של הסוכנות היהודית והחרימה מסמכים רבים. בסיכום ניתן לומר כי הפעולות האלימות שבוצעו על-ידי ההגנה כדי להכריח צעירים יהודים להתנדב לצבא הבריטי, היו בבחינת הטלת טרור בקרב היישוב היהודי וחרגו מוסרית וחוקית מסמכותם של המוסדות הלאומיים.

האצ"ל מכריז על המרד בשלטון הבריטי

עם פרוץ המלחמה, הלכו ותכפו הידיעות על רדיפות היהודים באירופה. עדות אישית ישירה ובלתי אמצעית נתקבלה בנובמבר 1942, עם בואם של 79 יהודים בעלי נתינות ארץ ישראלית, שהגיעו ארצה במסגרת חילופי שבויים בתמורה לשחרור נתינים גרמנים מארץ-ישראל. היהודים הגיעו ממקומות שונים באירופה ועדותם תאמה האחד עם השני. הבאים שוכנו במחנה בעתלית ושם קיבל את פניהם אליהו דובקין (מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית). דובקין רשם את עדותם ודיווח על כך בישיבת הנהלת הסוכנות שהתקיימה ב-22 בנובמבר 1942:¹⁴

הדבר הבולט ביותר, שלו היה כל כך קשה להאמין, שאנחנו קודם לא האמנו לזה, זהו רצח זקנים וילדים בהמונים....
הדבר השני הוא עניין הגירוש, שנעשה לכיוון בלתי ידוע. גרשו מאות אלפים ואף מאחד לא הגיעו ידיעות לאן הוא הגיע... מספרים שאת החלשים מכניסים לבניינים מיוחדים ומשמידים אותם בגזים.
באושבנצ'ים [אשוויץ] קיימים 3 תנורים – עכשיו בונים עוד 2 – ובהם שורפים את היהודים [...]

סירובם של הבריטים להציל יהודים ומלחמתם בעלייה הבלתי לגאלית, הפך אותם לשליט זר ועוין. הממשלה הבריטית בגדה במנדט שקיבלה מחבר הלאומים ושמטה את הקרקע להמשך שלטונה בארץ-ישראל.
זה היה הבסיס למרד שהכריז האצ"ל ב-1 בפברואר 1944 בשלטון הבריטי בארץ.

כשבועיים לאחר הכרזת המרד, ב-12 בפברואר 1944, הותקפו משרדי העלייה של ממשלת המנדט בירושלים, בתל-אביב ובחיפה. בסוף החודש, ב-27 בפברואר, הותקפו משרדי מס ההכנסה, וגם הפעם בוצעה ההתקפה בשלוש הערים הגדולות בעת ובעונה אחת.
לאחר טבילת האש הראשונה, הוחלט להעז ולפגוע במרכז העצבים של השלטון הבריטי – הבולשת והמשטרה. שוב תוכננה פעולה מתואמת בשלוש הערים הגדולות: ירושלים, תל-אביב וחיפה, והביצוע נקבע ל-23 למרס 1944.

בתחילה התייחסו השלטונות באדישות לפעולות האצ"ל, אולם לאחר ההתקפה על הבולשת, חל שינוי בהערכת הממשלה והחל לחץ על הסוכנות למסור את חברי המחתרת למשטרה.
ביום 27.3.1944 נערכה בגבעת-ברנר ישיבה של הוועדה הפוליטית של מפא"י ונערך דיון ממצה בשאלת התגובה למעשי האצ"ל ולח"י.¹⁵ במהלך

¹⁴ אצ"מ, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 22.11.1942.

¹⁵ ארכיון מפא"י (בית ברל), פרוטוקול של ישיבת הוועדה הפוליטית של מפא"י, 27.3.1944.

הדיון תבעה גולדה מאיר להפעיל כוח נגד האצ"ל ותמכה בהסגרת אנשיהם לבולשת הבריטית. ברל כצנלסון לעומתה התנגד באופן נמרץ לכל צורה של הלשנות.

גולדה מאיר:

[...] אני כופרת בזאת שחיסול [הפורשים] זה רק עניין של הממשלה... זו גם שאלה פוליטית. [...] לחסל אותם, לחסל בכל אופן (בן גוריון: האם לחסל זאת אומרת להשמיד אנשים?). טוב, גם להשמיד אנשים... אין לי מעצור מוסרי בנוגע לקבוצה זו... אם יש לעשות משהו שלא יעשו דברים כאלה, יש לעשות גם על-ידי חיסול כמה בחורים (בן-גוריון: והם ישתקו?) [...] אני יודעת מה זאת אומרת למסור משהו [למשטרה]... אך היות ואני חושבת שהדבר העומד ממול זה הוא כל כך רע וכל כך קשה לנו, אני אומרת שאנחנו צריכים לעשות זאת.

ברל כצנלסון:

[...] אני נגד הסגרה לממשלה בכל התנאים, אני חושב שזה לא שיתוף שתנועה פוליטית רצינית יכולה לעסוק בזה... אתם יודעים מה שהייתה בעולם היהודים מלשינות האחד נגד השני... נשק זה בידינו אינו נשק, הוא קודם כל יפגע פנו, וכשיש עסק עם ממשלה הרוצה לפגוע בנו, היא תשתמש בנשק זה נגד אותם האנשים שעזרו לה. לדעתי הטרור הזיק לאירים לא הועיל, אבל איש לא הציע להסגיר אותם לרשות, זה לא נדרש משום תנועה, זה לא הוגן מהממשלה לדרוש דבר זה מאתנו [...]

בן-גוריון היה עקבי בעמדתו בדבר הסגרה לבולשת הבריטית, וכבר בשנת 1938, כאשר האצ"ל הפר את מדיניות ההבלגה וזרק פצצות בשוק הערבי בחיפה, אמר בן-גוריון בדיון שנערך על הטרור היהודי הרביזיוניסטי ועל דרכי המלחמה בו (שנערך בכנס פעילים לענייני ביטחון של הקיבוץ המאוחד):¹⁶

[...] **אפשר להילחם בטרור רק בעזרת הממשלה**, איני רואה בזה פסול מוסרי. מהי מלחמה נגד הטרור – השמדת הטרוריסטים. אם נעשה דין לעצמנו – לא בעזרת הממשלה – יביא הדבר לטרור פנימי ונאכל איש את רעהו... אני רואה סכנה איומה בחיפוי, שכן החיפוי הוא הזדהות. איני יכול ואסור לי להזדהות עם רוצח. ולטרוריסטים היהודים יש לי יחס כמו לטרוריסטים הערבים. אסורה ההזדהות עם בן-יוסף, מבחינה

¹⁶ אורי ברנר, הקיבוץ בהגנה 1923-1939, עמוד 241 (מצוטט אצל שביט, הבלגה ותגובה, עמוד 113).

ממלכתית היה צריך שייתלה. אילו הייתה מדינה יהודית הייתה משמידה בן-יוסף וחבריו.
איני יכול להבין מדוע פסולה עזרת הממשלה נגד הטרור היהודי המסכן אותנו יותר מאשר הטרור הערבי; **אני אומר: בעזרת הממשלה!** (הדגשות שלי: י.ל.)

בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה ב-2 באפריל 1944, התקיים דיון בשאלת "הטרור היהודי" והוחלט, בין היתר:¹⁷

ג. בהתנגדות למעשי הכנופיות יש להימנע מתגובות העלולות לגרור אחריהן בהכרח מלחמת אזרחים פנימית או הסגרה הדדית למשטרה.
ו. יש לדאוג למנוע בכוח יהודי ובאמצעים יהודיים את מעשי כנופיות.
[...]

באותה ישיבה עמד בן-גוריון על ההבדלים בין האצ"ל ולח"י:

[...] קיימות שתי קבוצות: האחת קבוצת שטרן, קטנה מאוד, שאין מאחוריה מפלגה. הם בחורים קנאים המנהלים את מלחמתם לפי שעה רק כלפי חוץ ותוכניתם היא לגרש את ה"כובש" ולהשאיר את ארץ-ישראל ליהודים ולערבים. התעמולה שלהם מסוכנת. בחורים אלה מוכנים להרוג וגם להיהרג. מספרם לא רב ואין להם תומכים ביישוב.
לעומת זאת קיימת קבוצה שנייה בשם אצ"ל, שמאחוריה עומדת מפלגה. אנשי קבוצה זאת אינם רק אידיאליסטים ... עובדה מעציבה היא שלאנשי אצ"ל יש אוהדים ביישוב לא מתוך אהדה פוליטית, אלא סוציאלית, כי רואים בהם נשק נגד ה'שמאל' ...

שתי סיבות עמדו מאחורי ההחלטה להילחם באצ"ל ולמנוע מהם להמשיך ולתקוף בנשק את ממשלת המנדט הבריטי:¹⁸

1. פעולותיהם הטרוריסטיות עלולות להמריץ את השלטונות לנקוט באמצעים חמורים ביותר לשם דיכוי והחלשתו של היישוב באמצעים צבאיים. בתואנה של פעילות נגד הטרור עלולה פעילות השלטון להתרחב נגד כל גילוי של כוח הגנתי עצמאי של היישוב.

¹⁷ אצ"מ, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 2.4.1944.

¹⁸ סת"ה, כרך ג', עמוד 531.

2. פעילותם של הארגונים הפורשים עלולה להביא לידי התעצמותם כגורם פנימי משתלט עד כדי סכנת הפניית אמצעי הטרור כלפי פנים וחיסול המערכת הדמוקרטית של היישוב.

באשר לטענה הראשונה, יש לציין כי חיפושי נשק שערכו הבריטים בכמה קיבוצים, היו לפני הכרזה המרד על-ידי האצ"ל.¹⁹ הסיבה האמיתית להפעלת הסזון הייתה החשש שהאצ"ל, יחד עם המפלגה הרביזיוניסטית, ישתלטו על היישוב היהודי בארץ. ואכן, בין אלה ששמותיהם הוסגרו לבולשת הבריטית, היו רבים מפעילי המפלגה הרוויזיוניסטית, שלא היו קשורים כלל לאצ"ל. באחד ממסמכי הבולשת הבריטית, אנו מוצאים את הדברים הבאים:²⁰

למרבה הצער, רשימות הסוכנות היהודית של טרוריסטים כביכול, ממשיכות לכלול אנשים רבים שאינם קשורים לטרור, אך מבחינה פוליטית הם בלתי-רצויים לסוכנות. דבר זה מוסיף לקשיי המשטרה בהפרדת העזים מן הכבשים.

בעוד הסוכנות היהודית מגנה את מעשי "הפורשים", המשיכו לוחמי האצ"ל בהתקפותיהם נגד שלטון המנדט הבריטי בארץ. למרות ההתנגדות של חלק מחברי הנהלת הסוכנות והוועדה המדינית של מפא"י, היה בן-גוריון עקבי בדעתו שללא הלשנות לבריטים לא יוכל למנוע את המשך פעילותם של האצ"ל ולח".

תחילתו של הסזון

ב-20 ביוני 1944 רוכזו בירושלים 72 לוחמי האצ"ל כדי לתקוף ארבע מטרות בעת ובעונה אחת. היעדים היו: המטה הארצי של הבולשת (שהותקף לראשונה ב-23.3.1944), בניין מושל המחוז, מטה הבולשת המחוזית ומשרדי העלייה. ברגע האחרון הוחלט לדחות את הפעולה בגלל נוכחות כוחות משטרה באזור.²¹ מסתבר כי דבר הפעולה נודע להגנה וזו העבירה אותה לבולשת הבריטית. וכך כותב הנציב העליון אל שר המושבות:²²

¹⁹ חיפושי נשק בקיבוץ עין-חרוד – 7.8.1941, בקיבוץ גבעת-חיים – 12.5.1942, בקיבוץ חולדה – 3.10.1943, ובקיבוץ רמת-הכובש – 16.10.1943. בעוד המרד נגד השלטון הבריטי הוכרז על-ידי האצ"ל בפברואר 1944.

²⁰ (משרד המושבות) CO 733/457

²¹ בדבר פרטים, ראה בספרו של המחבר "בלהב המרד", עמוד 96.

²² PR CO 733 75156/151A/44

[...] ב-20 ביוני הזהירו נציגי הסוכנות היהודית את השלטונות הצבאיים, כי התקפות מיועדות להתבצע באותו ערב. ננקטו אמצעי זהירות משטרתיים מיוחדים, ולמחרת הודיע מקור סוכנותי למשטרה כי לנוכח צעדים אלה, דחו הטרוריסטים את ההתקפה ל-21 או ל-22 ביוני.

ההחלטה הסודית לביצוע ההלשנות

באוגוסט 1944 קיבל בן-גוריון מברק משרת, שעשה אותה עת בלונדון, ובו דיווח על מגעיו עם הממשלה הבריטית בדבר הקמתה של הבריגדה היהודית (שתכלול יהודים מארץ ישראל שהתנדבו לשרת בצבא הבריטי). מסתבר כי הדיונים עלו על שרטון מאחר והבריטים התנו את הקמתה של הבריגדה היהודית בהסגרת לוחמי האצ"ל ולח"י לבולשת הבריטית. בעקבות מברקו של שרת, זימן בן-גוריון ב-22 באוגוסט את אליהו גולומב ומשה סנה (ישראל גלילי, מראשי ההגנה, נעדר מהעיר באותו יום). באותה פגישה הוחלט על ההלשנות, תוך שמירה קפדנית על חשאיות ההחלטה ועל ביצועה. הוטל על גולומב לדווח לגלילי אודות ההחלטה ולשאול לדעתו. על ההחלטה לשיתוף פעולה עם הבולשת הבריטית אנו למדים מיומנו של ישראל גלילי, שכתב בדפי רישומו האישיים ביום 24 באוגוסט 1944 את הדברים ששמע מפי אליהו גולומב:²³

טלגרמה משרת כי יש החלטה על הקמת יחידה עברית לוחמת. ההחלטה טרם ידועה לשליט בארץ וגם לא למטכ"ל. ייתכן כי גולומב יידרש לנסוע למטרופולין [לונדון]... בהמשך, הוסיף גולומב, כי עתה משמשים אצ"ל ולח"י את הסכנה העיקרית להיות "קלף" נגדנו. אמר לי את דעתו. הצטער על שלא הייתי בעיר ולא שותפתי בהתייעצות. סיפר על ההחלטה [לשיתוף פעולה עם הבריטים]. הוטל עליו למסור אך לידיעתי ואסר עלי להיוועץ אלא עם עצמי. הבטחתי הבעת דעתי כעבור שעה-שעתיים. הלכתי. חזרתי אליו עם חצות. הודעתי לו שלילתי ... למחרת כתבתי לסנה: השלום עליך. חבל שלא סיימנו השיחה שפתח בה גולומב בעניין שיתוף עם הבולשת, מאז אני הופך והופך בדבר ואין הסדר מתיישב לא בלבי ולא בדעתי, לא מבחינה פוליטית ולא מבחינה נפשית. אני חושב את הדבר, אם יעשה, לצעד הרה אסון ומוליך למטרה הפוכה. מצדי הדבר קבור: אולם שותף באחריות הזאת איני יכול להיות.

²³ דפי רישום של גלילי, 24.8.1944, ארכיון גלילי וכן: יעקב יוניש, סוגיות בנושא "הסזון הגדול", מכון ז'בוטינסקי כ 8-129, עמוד 23.

בעקבות הסכמתו של בן-גוריון בעניין ההלשנות, התפרסמה ב-19 בספטמבר 1944 הודעה רשמית של משרד המלחמה הבריטי בה צוין כי: "ממשלת הוד מלכותו החליטה להיענות לדרישת הסוכנות היהודית ולהקים בריגדה מוגברת יהודית..."
אכן באחד ממסמכי הבולשת הבריטית מיום 22.12.44 מצוין במפורש כי ההלשנות החלו כבר בספטמבר 1944.²⁴

מאז החלה הסוכנות היהודית "לשתף פעולה" בראשית ספטמבר 1944 היא סיפקה לסי.אי.די פרטים על 561 אנשים, להם מיוחס קשר עם ארגונים טרוריסטיים ...

ביום 1.11.1944 התנהל דיון בהנהלת הסוכנות היהודית בנושא: "מעשי הטרור בארץ". במהלך הדיון הודיעו מספר חברים שהם מתנגדים להלשנות ואמרו שמן הדין הוא שיתקיים דיון ממצא בנושא זה בוועד הפועל הציוני ואכן בישיבת של הוועד הפועל הציוני הוחלט:²⁵

לאחוז בשורה של פעולות במלחמה בטרור, אבל הפעולות תהיינה עצמאיות ואין אנו חושבים להשתמש בעזרת הממשלה". (הגדשה שלי, י.ל.)

מעניין לציין כי באותה עת כבר פעלה מכונת ההלשנות במלוא הקיטור, וזאת בניגוד להחלטות הנהלת הסוכנות היהודית והוועד הפועל הציוני נגד הלשנות.

באותו זמן נערך בוועד הפועל של ההסתדרות דיון יסודי בדבר הפעלת הסזון נגד האצ"ל. בספר תולדות ההגנה נאמר על אותו דיון:²⁶

היו בקרב תנועת העבודה, בייחוד באגפים השמאליים, אנשים שסברו כי האצ"ל מהווה תנועה פשיסטית ומשום כך ראוי לעצמם חובה מיוחדת להילחם בו.

באותו עניין, התבטא יעקב זרובבל (ממנהיגי השמאל) בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שדנה בעניין הסזון ואמר, בין היתר:

אין לי מוסר כליות למסור אותם למשטרה. אין אני חושב זאת למלשינות; אין זו מלשינות לגבי גנב או שודד, ובמקרה דן זה הרבה

²⁴ ארכיון משרד המושבות, CO 733/457.

²⁵ אצ"מ, פרוטוקול מישיבת הוועד הפועל הציוני מיום 19.11.1944, הערת דוד בן-גוריון.

²⁶ ספר תולדות ההגנה, כרך שלישי, עמ' 536.

יותר מגנב ומשודד. לדידי זה פשיסט, ואין שונא יותר גדול לפועל, ליהודי ולציונות מאשר פשיסט וצריך לעקור אותו. ואם אני יכול לעקור אותו דרך הממשלה [הבריטית] – צריך לעשות זאת ואין זו מלשינות...

רק לאחר ההתנקשות בלורד מוין (6.11.1944), שגרם לסערת רוחות בארץ ובבריטניה, הצליח בן גוריון להעביר החלטה חד משמעית שקבעה את הדרכים למלחמה באצ"ל ושכללה גם את ההסגרה לבולשת הבריטית, (וזאת לאחר שההלשנות היו בעיצומן מזה כחודשיים ימים!). ב-11 בנובמבר 1944, התכנסה הנהלת הסוכנות היהודית לישיבה מיוחדת, שהוקדשה לצעדים הנדרשים נגד "הפורשים". בן-גוריון הרחיב את הדיבור על-כך והסביר את הדרישה לשיתוף-פעולה עם השלטונות ואמר, בין היתר:²⁷

[...] לא שאנחנו חשבנו קודם, אבל יש כאלה אשר חשבו קודם שאין להגיש עזרה לממשלה במלחמה בטרור, שאין יהודי רשאי להגיש עזרה לממשלה במלחמה בטרור... עלינו לעקור את הטעות כאילו יש איסור על מתן עזרה לממשלה, וכאילו באמת יש קנוניה חשאית יהודית לחפות על הרוצחים. משום כך מצאנו לנחוץ להוסיף את התביעה הרביעית, לא רק להתיר, אלא לתבוע עזרה למניעת מעשי טרור ולפירוק הארגון... זה לא אסון אם בחורים ישבו זמן-מה במאסר. זה הרבה יותר טוב מאשר יהודים ייתלו, ויהודים וערבים ואנגלים לא יירצחו בשם העם היהודי [...]

ב-19 בנובמבר התקיימה ישיבה מיוחדת של הוועד הפועל הציוני ולמחרת היום התקיימה ישיבה של ועידת ההסתדרות. בשתי הישיבות נשא בן-גוריון נאום פרוגרמטי, שקבע את הדרכים למלחמה באצ"ל:²⁸

[...] צוינו לפי שעה ארבע פעולות, ואני רוצה לעמוד עליהן במילים פשוטות וברורות:

1. **להקיא אותם מתוכנו...** אם בחור, חבר לכנופיות אלו או תומך בהן, עובד באיזה בית-חרושת או במשרד, נתבעים הפועלים ועובדי המשרד האחרים לגרש אותו ולהרחיקו ממקום עבודתו. הוא הדין אם הוא לומד בבית-ספר... צריך לגרש אותו מבית-הספר.
2. **לא לתת להם מקלט ומחסה...**
3. **לא להיכנע לאיומיהם!** ... יודרכו כל נער ונערה על-ידי בתי-הספר שהם לומדים בהם, שאם יבוא מהכנופיות לאביו ולאמו לדרוש כסף – ימסור

²⁷ אצ"מ, פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות מיום 11.11.1944.

²⁸ שם, שם.

מיד את הדבר למקום המתאים; אם אין הוא יודע שום כתובת – ילך למשטרה...

באשר לסעיף הרביעי הדין בהלשנות, אמר בן-גוריון:

אבל אנחנו אין לנו עדיין שום שלטון... אין לנו עדיין מה שיש לכל העמים התקינים. עוד לא הוקמה המדינה היהודית ואין שלטון יהודי, ולכן במידה שהשלטון והמשטרה הבריטיים מעוניינים בביעור הטרור – במידה זו אנו משתפים אתם פעולה... אני חוזר ואומר שלנו יש אינטרס יותר גדול ויותר חיוני בביעור הטרור מאשר לממשלה האנגלית.

לאחר שהמוסדות הלאומיים והוועד הפועל של ההסתדרות אישרו את הסזון, זימן אליו בן-גוריון את משה סנה, כדי שהאחרון יפעיל את ההגנה נגד האצ"ל. על פגישה זו מספר סנה בעדותו:²⁹

לאחר החלטת המוסדות הלאומיים בדבר הסזון התקיימה שיחה (בסוכנות בירושלים) שהשתתפו בה דוד בן-גוריון, אליהו גולומב ואני. יו"ר הנהלת הסוכנות ביקש מאת הרמ"א [ראש המפקדה הארצית של ההגנה] להטיל את ביצוע ההחלטה על ארגון ההגנה ואליהו נטה לכך. אני התנגדתי משני טעמים: הראשון עקרוני – ההגנה היא ארגון הכוח של היישוב ככלל כלפי חוץ ואין הוא צריך להיות מעורב במאבקים פנימיים; והטעם השני, מעשי – הגוש האזרחי במפקדה הארצית יתנגד לפעולה נגד הפורשים, והכרעתי נגדם תערער את המפקדה הארצית, את הבסיס הציבורי של ההגנה, ובמקום לפגוע בפורשים, נפגע בעצמנו. לבסוף, נתקבל סיכום לפיו יעשו את הפעולה מתנדבים מקרב חברי ההגנה ומפקדיה, לא בפקודת הפיקוד העליון; הגוף הציבורי הקורא לפעולה ולמתנדבים יהיה ההסתדרות והפיקוד העליון של ההגנה יתיר את ההתנדבות ויסייע ... (הדגשות שלי, י.ל.).

סיכום זה אינו מסתדר עם "הצווים הדמוקרטיים הבסיסיים של היישוב בדרך למדינה" (כדברי יגאל אלון). מדוע לא תיתן ה"ממשלה בדרך" הוראות ברורות ל"צבא בדרך" לבצע את המדיניות עליה הוחלט באופן דמוקרטי? מדוע להחזיר את הגלגל אחורנית ולשוב ולהעמיד את ארגון ההגנה לפקודת ההסתדרות, שרוב היישוב היהודי בארץ לא היה חבר בה?

²⁹ עדות משה סנה, אחרית כראשית, מבחר דברים: 1967 – 1972, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב.

אלא שההסדר עליו מספר סנה היו דיבורים בעלמא. העובדות הן שהסזון בוצע בפיקודו של המטה הארצי של ההגנה, תוך שיתוף פעולה הדוק בין שירות הידיעות (הש"י) לבין הפלמ"ח מחד, ועם הבולשת הבריטית מאידך.

חטיפות

במסגרת הסזון בוצעו חטיפות של עשרות חשודים בהשתייכות לאצ"ל. החטופים נחקרו, לעתים תוך כדי עינויים קשים, ולאחר מכן הוסגרו לבריטים. החטיפות עצמן בוצעו בידי הפלמ"ח בעוד החקירות בוצעו בידי הש"י.³⁰ אנשי הרוח התנגדו בחריפות לחטיפות, והגדיל לעשות הפילוסוף הידוע, פרופ' הוגו ברגמן, איש "ברית שלום" ומתנגד מושבע של האצ"ל ולח"י, שאמר:³¹

חטיפות אלה פירושן קברה של חירות הציבור, קברם של חיי ציבור דמוקרטיים ... דין מוות על כל היקר לנו ביישוב זה, שארית תקוותו של העם ... כאן נעשים מעשי קו-קלוקס-קלאן אלה ללא דין, ללא אפשרות של הגנה מצד הנאשם.

מן הראוי לציין כי בעניין ההלשנות והחטיפות, כבר היו דברים מעולם. בראשית המאה ה-19 החליט שליט רוסיה, ניקולאי הראשון, ל"תקן" את היהודים ולהטיל עליהם שרות צבא למשך 25 שנים:³²

הקסרקטין היה מיועד להקים דור חדש של יהודים, מפורקים מתכונותיהם הלאומיות והדתיות... ההשכלה וההכשרה שיקנו להם היהודים בעבודת הצבא יהיו אחרי כלות חוק עבודתם (חצי יובל שנים), לתועלת למשפחותיהם ולברכה במעשי ידיהם.

הגיוס הוטל על ילדים מגיל 12, שנקראו "קאנטוניסטים", והבאתם לשלטונות הוטל על ראשי הקהילה היהודית. מאחר ואיש לא היה מוכן להתנדב לשרת בצבא תקופה כה ארוכה, הלשינו ראשי הקהילה על בני העניים ולאחר שהילדים נמלטו על נפשם "הפכו הפרנסים לסוכני המשטרה ולחוטפי אדם".³³ הרבנים יצאו נגד ההלשנות והחטיפות בטענה שזוהי שאלה מוסרית שאינה בתחום סמכותם של ראשי הקהילה.

³⁰ בדבר פרטים, ראה בספרו של המחבר "הסזון, צייד אחים".

³¹ ש"ה ברגמן, "בעיות", אייר-סיוון תש"ד, עמוד 155.

³² ש. דובנוב, דברי ימי עם עולם, כרך תשיעי, עמוד 96.

³³ שם, שם.

"לא תהיה מלחמת אחים"

זו הייתה הסיסמה שטבע מנחם בגין עם תחילת הסזון. בגין הורה לאנשי האצ"ל להבליג ולא להגיב על החטיפות, החרמת מחסני נשק וההלשנות לבולשת הבריטית. רבים מבין לוחמי האצ"ל חלקו על החלטה זו, אולם בגין הטיל את מלוא כובד משקלו כדי שלא תהיה סטייה כלשהי ממדיניות ההבלגה.

מעיון במסמכים שנפתחו בשנים האחרונות מתברר עד כמה היה היישוב בארץ קרוב למלחמת אחים אכזרית ורק תבונתו של בגין מנעה זאת. בפגישה שהתקיימה ב- 31.10.44 בין גולומב וסנה לבין בגין ולנקין, אמר גולומב, בין היתר:³⁴

... איננו רוצים שתתחיל מלחמת אחים ... אולם נהיה מוכנים גם לכך... ברור שאיננו מדברים על חיסולכם הפיסי, אולם התפתחות הדברים תביא גם לכך, היא תביא להשמדתכם. (ההדגשה שלי, י.ל.)

"תנועת המרי העברי"

ב-8 במאי 1945 נסתיימה מלחמת העולם השנייה בניצחון בנות הברית. חודשיים לאחר מכן נערכו בבריטניה בחירות כלליות, בהן זכתה מפלגת הלייבור. השמחה בקרב ההנהגה הציונית הייתה גדולה, כי לפני הבחירות הצהירה מפלגת הלייבור שעם בחירתה, תבטל את "הספר הלבן" ותתמוך בהקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. אולם לא חלף זמן רב ובוויין, שנתמנה לשר החוץ, הודיע כי לא יחול כל שינוי במדיניות ממשלת הלייבור, שתמשיך את מדיניות "הספר הלבן". הודעה זו גרמה לאכזבה גדולה בקרב המנהיגות הציונית בארץ ובתפוצות ובן-גוריון החליט שאין מנוס מפתיחת מאבק מזוין נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. בשלב ראשון הופסק לחלוטין הסזון, ונפתחו מגעים לשיתוף פעולה בין ההגנה, האצ"ל ולח"י. המשא והמתן הוכתר בהצלחה, ובסוף חודש אוקטובר 1945 (כשנה לאחר פתיחת "הסזון") נחתם ההסכם בין שלושת הארגונים בדבר הקמתה של "תנועת המרי העברי". בהסכם שנחתם בין הצדדים נאמר, בין היתר:³⁵

³⁴ שלמה לב-עמי, הפרוטוקולים של מפקדת האצ"ל, "הציונות", ד', עמוד 432, וכן: אליהו לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, עמוד 83.

³⁵ מנחם בגין, במחתרת ב', עמוד 7.

ארגון ההגנה נכנס למערכה צבאית נגד השלטון הבריטי (קמה
"תנועת המרי העברי").
אצ"ל ולח"י לא יוציאו לפועל תוכניות המלחמה שלהם אלא באישורה
של מפקדת תנועת המרי.
ג. אצ"ל ולח"י יוציאו אל הפועל תוכניות לחימה שיוטלו אליהם על-ידי
מפקדת תנועת המרי.
ח. אם באחד הימים תצטוו ההגנה לנטוש את המערכה הצבאית
נגד השלטון הבריטי, הרי האצ"ל ולח"י יוסיפו להילחם.

הניסוח של ההסכם קצת מטעה, משום שהפיקוד על תנועת המרי לא היה
בידי מפקדת תנועת המרי העברי אלא בידי מפקדת ההגנה, שפעלה בתאום
מלא עם בן-גוריון. בכך קיבלו על עצמם האצ"ל ולח"י את מרות המוסדות
הלאומיים, תוך הדגשה שמרות זו צמודה למלחמה בשלטון הבריטי, וברגע
שהמוסדות הלאומיים יחליטו להפסיק את המאבק המזוין, תפורק
השותפות.

ב-1 בנובמבר 1945 נערכה התקפה משולבת, בה השתתפו שלושת
הארגונים: ההגנה, האצ"ל ולח"י ושנודעה כ"ליל הרכבות". לאחר ההתקפה
נשלח מירושלים מברק לבן-גוריון (ששהה אותו זמן באירופה) ובו נאמר, בין
השאר: "הגענו להסדר עם הפורשים, לפיו הם יבצעו פעולות לפי הנחיותינו
ובפיקודנו. הם יפעלו אך ורק לפי תוכניותינו...".³⁶
כעבור שבועיים הגיב על-כך בן גוריון בדברים הבאים: "מסור לחברים
ברכת חזקו ואמצו. מה שעשו, עשו בכישרון, ביכולת ובטוב טעם ויש שכר
לפועלם, אם כי לא מידי... הייתה זו הפגנת כוח רבת-עוז".³⁷ תשעה
חודשים נמשכה השותפות של "תנועת המרי העברי". ההחלטה לפרקה
גמלה בדעתו של בן-גוריון בעקבות "השבת השחורה" (29 ביוני 1946),
בעוד הפעולה האחרונה במסגרת "תנועת המרי" הייתה ההתקפה על מלון
המלך דוד (22 ביולי 1946).

לאחר סיום תקופת "תנועת המרי העברי" המשיכו האצ"ל ולח"י את
המאבק המזוין בשלטון הבריטי לבדם. האצ"ל התחזק מאוד מבחינה
מוסרית וחומרית. האהדה בקרב הציבור בארץ ובתפוצות גברה מאוד
ומספר המתנדבים לשורותיו הלך וגדל. מצבת הנשק גדלה בעקבות פעולות
"רכש" שנעשו ממחנות הצבא הבריטי והארגון, שהשתחרר מן המגבלות
שהטילה עליו מפקדת ההגנה, הגביר את מכותיו בבריטים.

³⁶ את"ה, דף מן הסליק מספר 1.

³⁷ שם, שם.

"הסזון הקטן"

חלפו כשישה חודשים מאז פירוק "תנועת המרי העברי", ובן-גוריון חזר אל הסזון. הפעם הפלמ"ח לא השתתף בפעולות נגד האצ"ל, משום שרבים מחבריו גרסו כי יש צורך בהמשך המאבק המזוין נגד השלטון הבריטי. ביטוי לכך נתן יצחק שדה (שהיה תקופה ארוכה מפקד הפלמ"ח) שכתב ב-15.10.1947 מאמר "הצעה ותשובה" בעיתונה של "אחדות העבודה" ובו נאמר, בין השאר:

"לא תהיה כניעה, כי אין מי שיצווה לנו על כניעה, ואם ימצא מי שיצווה, לא ימצא מי שימלא את הצו הזה"

הפעם "ניתנה הוראה מטעם המטכ"ל להקים בכל סניף וסניף 'יחידות מגויסות' של 10-16 איש לרשות המאבק עם הפורשים. מאמץ מיוחד נעשה לסתימת המקורות הכספיים שמהם ניזונו הפורשים".³⁸ מספר המגויסים למלחמה באצ"ל ובלח"י הגיע למאות, וההיקף לא נפל מזה של הסזון הגדול שנערך שנתיים קודם לכן. בסזון הגדול הוכרז, כזכור, כי ההשתתפות היא להלכה על בסיס התנדבותי, וכל מי שיסרב לקחת חלק בפעולות הסזון, לא ייחשב כמפר משמעת. הפעם חויבו חברי ההגנה להשתתף בפעולות נגד האצ"ל ולח"י, כפי שאפשר להסיק מן המסמך הבא:³⁹

מאת: הלל
19.5.1947
אל: סגל א', יורם [יצחק שדה], [יוסף] אבידר, בועז [צבי איילון].
מאחר שהיו מקרים בהם סירבו חברים למלא אחר פקודות פעולה נגד הפורשים (הוראות) עליך להודיעני:
1. מה האמצעים שנקטת נגד הסרבנים;
2. אם טרם נקטת באמצעים – הודיעני מה עתך בדבר האמצעים שיש לנקוט כלפיהם.

(-) הלל [ישראל גלילי]

ב"סזון הקטן" היו ההלשנות לבולשת הבריטית ספציפיות, ובכל מקרה היה צורך לקבל אישור מגולדה מאיר או מבן-גוריון. עיקר הפעילות היו חטיפות והכאות, שנעשו בידי יחידות מיוחדות מבין אנשי החי"ש (חיל השדה). אלא שבניגוד לעבר, הפעם האצ"ל לא הבליג והגיב על כל פגיעה שנעשתה לאנשיו.

³⁸ סת"ה ג', עמוד 954.

³⁹ את"ה, 73/21.

הציבור לא היה מסוגל לעכל את המעבר החד מ"תנועת המרי העברי" שוב אל הסזון, במיוחד לאור העובדה ששנת 1947 הייתה שנת הכרעות מדיניות חשובות. הייתה תמיכה רבה במאבק נגד השלטון הבריטי (שנוהל על-ידי האצ"ל ולח"י). יש לציין כי אפילו בן-גוריון הדגיש בנאומו בפני הוועד הפועל הציוני, שהתכנס בציריך באוגוסט 1947, את הצורך בסילוקם של הבריטים מן הארץ:⁴⁰

[...] ברור שעלינו להשתדל להרחיק עד כמה שאפשר מהר את השלטון הבריטי מארץ-ישראל, בלי שום שיירים וסייגים... ממש הרחקה פיסית, זאת אומרת שלא יישאר סימן לשלטון אנגליה בארץ-ישראל.

אולם באותו נאום ייחד בן-גוריון פרק מיוחד למלחמה באצ"ל, בו ראה יריב פוליטי מסוכן:

[...] הם [האצ"ל] יצרו שיטה המסכנת את היישוב לא פחות מהמופתי. מסכנים את היישוב כי רוצים להשתלט עליו בעזרת האקדח, בעזרת האקדח רוצים לשלוט ביישוב ובציונות... הטרור מכשיל את המאבק היישובי, מגביר את מזימות האויב, מכשיל כל אפשרות של ביטחון, ושלטון הרצח והשוד זוהי הכרזת מלחמה על היישוב והציונות... ביישוב יש תמיכה למעשיהם מפני שתי סיבות: סיבה אחת, הם בטוחים שזוהי הדרך, הם חושבים שאין לנו ברירה אחרת, אני חושב שחברים אלה שוגים שגיאה פאטאלית, אבל אין אדם נתפס על דעתו... אני חושב שהם טועים והם חושבים שאני טועה אבל זהו ויכוח אידיאולוגי פוליטי, ויש חילוקי דעות בינינו... אך יש חלק שני שתומכים בהם רק בגלל מאבק פוליטי פנימי... [...] הסכנה הפוליטית והמוסרית של הטרוריסטים, היא לא רק במעשיהם, אלא בעצם קיומם... [הדגשה שלי, י.ל.]

מנאומו של בן-גוריון ניתן להסיק שהוא תמך בפעולות צבאיות נגד הבריטים (כפי שאומנם ביצע האצ"ל), אולם בעת ובעונה אחת לחם באצ"ל בגלל עצם קיומו.

⁴⁰ אצ"מ, S 5/320.

סיכום

הטענה המרכזית נגד האצ"ל ולח"י הייתה שהמוסדות הלאומיים נבחרו בבחירות חופשיות ועל-כן, לפי חוקי הדמוקרטיה, על כולם לקבל את מרות המוסדות הנבחרים. אלא שמשטר הדמוקרטי אינו מצטמצם בבחירות חופשיות.

יש להבדיל בין מדינה ריבונית, בה ניתן לקיים משטר דמוקרטי, לבין אומה הנמצאת תחת שלטון זר.

במדינה ריבונית ניתן לקיים בחירות חופשיות וחשאיות, בהן הרוב קובע מי יהיו אלה שינהיגו את המדינה. כל התושבים, רוב ומיעוט, חייבים לקבל על עצמם את מרות ההנהגה הנבחרת (ולממשלה ישנם אמצעים חוקיים לכפות על אזרחיה את חוקי המדינה). המאפיין הנוסף של משטר דמוקרטי הוא ההפרדה המוחלטת בין שלוש הרשויות: הרשות המחוקקת (הפרלמנט או הכנסת), הרשות המבצעת (הממשלה) והרשות השופטת. הממשלה יכולה לפעול אך-ורק על-פי חוק, ובית-המשפט הוא הגוף היחיד המוסמך לפרש את החוק.

לא כך היו פני הדברים בתקופה בה שלט בארץ-ישראל שלטון זר. המוסדות הלאומיים, שנבחרו בבחירות חופשיות על-ידי היישוב היהודי בארץ, היו כפופים לחוקי המנדט הבריטי, והוועד הלאומי קיבל את סמכותו מכוח תקנה שתקן הנציב העליון. הרשות המחוקקת, המבצעת והשופטת היו בידי הבריטים, והמוסדות הלאומיים הורשו לנהל את חיי האוטונומיה של היהודים בארץ-ישראל בכפוף לחוקי השלטון הזר.

טענה נוספת נגד המאבק המזוין של האצ"ל נגד שלטון המנדט הבריטי היה, שהוא מסכן את עתיד היישוב היהודי בארץ-ישראל. לכן חובה על המוסדות הלאומיים להילחם באצ"ל כדי להציל את היישוב. כיצד עם כן ניתן להצדיק את "תנועת המרי העברי", שבמסגרתה התנהל מאבק מזוין נגד הבריטים על-ידי שלושת הארגונים הצבאיים ("הגנה", אצ"ל ולח"י) בהנהלת המוסדות הלאומיים? האם פעולות אלה לא סכנו את עתיד היישוב היהודי בארץ-ישראל?

מלחמת מחתרת בשלטון זר אי אפשר לנהל באמצעות משאל-עם או בחירות חופשיות, שחייבות להיערך בחסות אותו שלטון זר. לכן צדקו מייסדי ארגון ההגנה שטענו, כי לא טוב הוא שראשי המוסדות הלאומיים, המייצגים את היישוב בפני השלטונות הבריטיים, יעסקו גם בעניינים בלתי חוקיים. כי אי אפשר לנהל את ענייני המחתרת מתוך משרדים גלויים ברחביה, החשופים לעיני הבולשת הבריטית. על אחת כמה וכמה שאי אפשר לנהל מאבק נגד השלטון הבריטי מאותם משרדים. הדוגמה הטובה ביותר לכך היא "תנועת המרי העברי", שהוקמה בהנהגת המוסדות הלאומיים ועסקה במאבק מזוין נגד הבריטים. כידוע, שמו השלטונות קץ ל"תנועת המרי העברי" בכך שעצרו את מנהיגי היישוב ופשטו על משרדי המוסדות הלאומיים, שם החרמו מסמכים רבים ("השבת השחורה").

מטבע הדברים, מחתרת לוחמת פועלת לפי צו המצפון של חברה, וברוב המקרים (אם לא בכולם), קם יותר מארגון מחתרת אחד. באירלנד, למשל, לחמו שני ארגוני מחתרת בבריטים; בצרפת, בזמן הכיבוש הנאצי, לחמו מספר ארגוני מחתרת בכובש הזר; וכך היה גם ביתר ארצות אירופה שנכבשו על-ידי הגרמנים. בכל המקרים האלה לא הייתה הסכמה בין הארגונים השונים ולא כולם קיבלו עליהם את מרות ההנהגה הרשמית (כשהייתה כזו). בתקופה של תרומה מדינה פעלו שתי תנועות אידאולוגיות, שההתנגשות ביניהן הייתה בלתי נמנעת. הכוונה היא לתנועה הציונית סוציאליסטית והתנועה הרביזיוניסטית. בן-גוריון ראה באצ"ל יריב פוליטי המייצג את התנועה הרביזיוניסטית וכך אמר באחת משיבות הנהלת הסוכנות היהודית:⁴¹

מאחורי האצ"ל עומדת מפלגה... עובדה מעציבה היא שלאנשי האצ"ל יש אוהדים ביישוב לא מתוך אהדה פוליטית אלא סוציאלית, כי רואים בהם נשק נגד "השמאל".

זאת ועוד, בישיבת "הוועד הפועל הציוני" שהתקיימה ב-26.8.1947, אמר בן-גוריון, בין היתר:⁴²

[...] האצ"ל מסכנים את היישוב כי רוצים להשתלט עליו בעזרת האקדח... הסכנה הפוליטית והמוסרית של הטרוריסטים [הכוונה לאצ"ל] היא לא רק במעשיהם, אלא עצם קיומם... קיומם היא הצהרת מלחמה ליישוב, והיישוב קיבל הכרזת מלחמה זו.

הרדיפות שרדפה ההגנה את אנשי האצ"ל ולח"י היו בלתי חוקיות ובלתי מוסריות. ראשי המוסדות הלאומיים השתמשו במושג המרות הלאומית לשווא, ובתקופות הסזון הפעילו את ארגון ההגנה כדי לחסל יריבים פוליטיים.

⁴¹ אצ"מ. פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 2.4.1944.

⁴² אצ"מ, S 5/320.

רשימת קיצורים, כינויים וארכיונים

אצ"ל – ארגון צבאי לאומי בארץ ישראל
אצ"מ – ארכיון ציוני מרכזי
ארכיון מפא"י (בית ברל)
את"ה – ארכיון תולדות ההגנה
בית"ר – ברית יוסף תרומפלדור
הצ"ח – ההסתדרות הציונית החדשה
הצה"ר – ברית הציונים הרביזיוניסטים
ח"ק – חיל הקרב (של האצ"ל)
חי"ש – חיל שדה (של ארגון ההגנה)
חת"ם – חיל תעמולה מהפכני (של האצ"ל)
לח"י – לוחמי חירות ישראל
מ"ז – מכון ז'בוטינסקי
מטכ"ל – מטה כללי
מי"ז – מכון יהדות זמננו
מפא"י – מפלגת פועלי ארץ ישראל
מש"י – מחלקת שירות ידיעות (של האצ"ל)
ס"ב – ספר בית"ר
סת"ה – ספר תולדות ההגנה
פלמ"ח – פלוגות המחץ
רמ"א – ראש המפקדה הארצית (של ארגון ההגנה)
ש"י – שירות ידיעות (של ההגנה)